www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

© Jasmina Mihajlović, 2011.
www.khazars.com

© 2014 za ovo izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-01191-3

Izražavamo zahvalnost „Legatu Milorada Pavića“
i Jasmini Mihajlović na pomoći prilikom realizacije ovog izdanja.

Milorad Pavić

HAZARSKI REČNIK

ROMAN-LEKSIKON U 100 000 REČI

Androgino izdanje

izdavaštvo vulkan

Beograd, 2014.

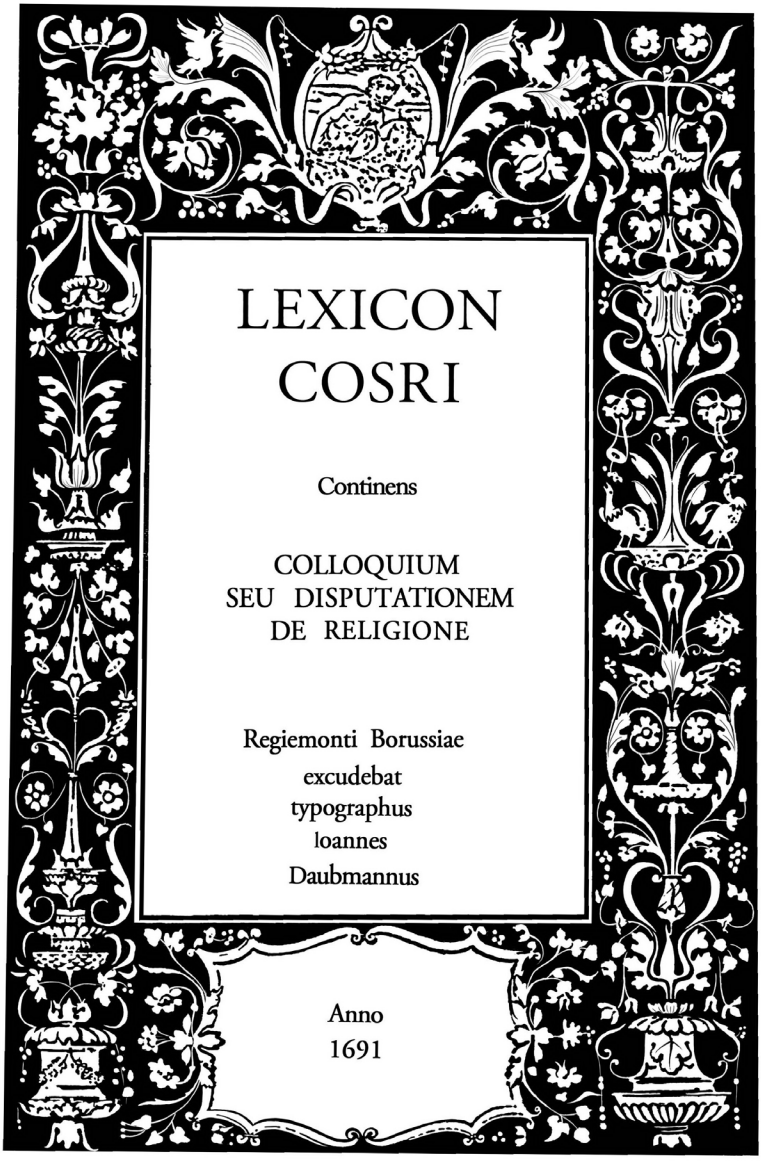

Naslovna strana prvobitnog (uništenog) Daubmanusovog izdanja „Hazarskog rečnika“ iz 1691. godine. (Rekonstrukcija)

NA OVOM MESTU LEŽI ONAJ ČITALAC KOJI
NEĆE NIKADA OTVORITI OVU KNJIGU.
ON JE OVDE ZAUVEK MRTAV.

Lexicon Cosri

(REČNIK REČNIKA O HAZARSKOM PITANJU)

REKONSTRUKCIJA PRVOBITNOG
DAUBMANUSOVOG IZDANJA IZ 1691.
(UNIŠTENOG 1692) SA DOPUNAMA
DO NAJNOVIJIH VREMENA

Sadržaj

PREDGOVOR ANDROGINOM IZDANJU
HAZARSKOG REČNIKA 13

PRETHODNE NAPOMENE
1. Istorijat *Hazarskog rečnika* 17
2. Sklop rečnika 22
3. Način korišćenja rečnika 25
4. Sačuvani odlomci iz predgovora uništenom izdanju rečnika iz 1691. godine (u prevodu s latinskog) 27

REČNICI
Crvena knjiga
(hrišćanski izvori o hazarskom pitanju) 33
Zelena knjiga
(islamski izvori o hazarskom pitanju) 113
Žuta knjiga
(hebrejski izvori o hazarskom pitanju) 177

APPENDIX I
Otac Teoktist Nikoljski kao priređivač
prvog izdanja *Hazarskog rečnika* 259
Kazivanje o Adamu, bratu Hristovom 270

APPENDIX II
Izvod iz sudskog zapisnika sa iskazima svedoka
u slučaju ubistva dr Abu-Kabira Muavije 277

ZAVRŠNA NAPOMENA 283

POPIS ODREDNICA 285

REČ AUTORA 287

Predgovor androginom izdanju Hazarskog rečnika

Po mom osećanju umetnosti se dele na „reverzibilne“ i „nereverzibilne.“ Postoje umetnosti koje korisniku (recipijentu) omogućuju da delu priđe sa različitih strana, ili da ga čak obiđe i osmotri menjajući smer razgledanja po sopstvenom nahođenju, kao što je slučaj sa arhitekturom, skulpturom, ili slikarstvom, koji su reverzibilni. Postoje takođe one druge, nereverzibilne umetnosti, kao što su muzika ili književnost, koje liče na jednosmerne ulice, po kojima se sve kreće od početka ka kraju, od rođenja ka smrti. Ja sam odavno želeo da književnost, koja je nereverzibilna umetnost, načinim reverzibilnom. Otuda moji romani nemaju početak i kraj u klasičnom značenju reči. Oni su sazdani u nelinearnom pismu („nonlinear narratives“).

Na primer, „Hazarski rečnik“ ima strukturu leksikona: to je „roman-leksikon u 100 000 reči“ i u zavisnosti od azbuke na različitim jezicima roman se različito završava. Originalna verzija „Hazarskog rečnika“ štampana ćirilicom završava se jednim latinskim citatom: „…sed venit ut illa impleam et confirmem, Mattheus.“ Moj roman u prevodu na grčki završava se rečenicom: „Odmah sam primetio da su u meni tri straha a ne jedan.“ Jevrejska, španska, engleska i danska verzija „Hazarskog rečnika“ završavaju se ovako: „Potom bi se obratno događalo pri povratku čitača i Tibon je popravljao prevod na osnovu utisaka primljenih pri tom čitanju u hodu.“ Tom istom rečenicom završavaju se kinesko i korejsko izdanje knjige. Srpska verzija štampana latinicom,

švedska verzija objavljena kod Nordstedtsa, holandska, češka i nemačka verzija, završavaju se rečenicom: „Taj pogled ispisa Koenovo ime u vazduhu, upali fitilj i osvetli joj put do kuće.“ Mađarska verzija „Hazarskog rečnika“ završava se rečenicom: „On je jednostavno hteo da ti skrene pažnju na to kakva je tvoja priroda.“ Francuska, italijanska i katalonska verzija završavaju se rečenicom: „Doista, hazarski ćup služi do danas, mada ga odavno nema…“ Japanska verzija koju je objavio „Tokyo Sogensha“ završava se rečenicom: „Devojka beše rodila brzu kćer – svoju smrt; njena lepota bila se u toj smrti podelila na surutku i zgrušano mleko, a na dnu videla su se jedna usta što drže koren trske.“

Kada je reč o različitim završecima jedne knjige, treba podsetiti da „Hazarski rečnik“ pri kraju ima nešto kao spolovilo. On se pojavio 1984. godine u muškoj i u ženskoj verziji, pa je čitalac mogao da bira koju će verziju uzeti da čita.

Često su me pitali gde je suština razlike između muškog i ženskog primerka moje knjige. Stvar je u tome što muškarac svet doživljava van sebe, u svemiru, a žena svemir nosi u sebi. Ta se razlika ogleda i u muškom, odnosno ženskom primerku mog romana. Ako hoćete, to je slika raspada vremena, koje se podelilo na kolektivno muško i individualno žensko vreme. To je ono o čemu Jasmina Mihajlović piše pod naslovom „Čitanje i pol.“

Takav, noseći svoje mnogobrojne završetke, svoj ženski i svoj muški pol, „poluživotinja“ („half an animal“) kako za tu knjigu reče Entoni Berdžes, proputovao je „Hazarski rečnik“ svet od Evrope do obe Amerike i nazad preko Japana, Kine i Rusije deleći dobru i lošu sudbinu svog pisca i mojih drugih knjiga (cf.: www.khazars.com).

Najavljen u *Paris Match-u* kao prva knjiga XXI veka, „Hazarski rečnik“ danas ulazi u XXI vek i eru Vodolije samo u ženskoj verziji, koju čitalac sada drži u ruci, a muška mu se daje na uvid u ovom predgovoru. Dakle, dok je u XX veku knjiga bila dvopolna vrsta, u XXI veku postala je hermafrodit. Androgin. Ili nešto incestuozno. U ovom novom obliku koji je nametnula izdavačka ekonomija, možemo knjigu da zamislimo kao mesto gde žensko

vreme sadrži muško vreme. Odeljak koji se u ženskoj verziji romana razlikuje od muškog, nalazi se u poslednjem pismu ove knjige posle rečenice: **„I pružio mi je onih nekoliko kseroksiranih listova što su ležali pred njime.**“

Taj muški organ knjige, to hazarsko drvo koje ovde ulazi u žensku verziju romana, glasi:

„Mogla sam potegnuti oroz u tom času. Bolji nisam mogla imati – u bašti je bio jedan jedini svedok – i to dete. Ali, desilo se drugačije. Pružila sam ruku i uzela tih nekoliko uzbudljivih stranica, koje ti prilažem uz pismo. Uzimajući ih umesto da pucam, gledala sam u te saracenske prste sa noktima poput lešnika i mislila na ono drvo koje Halevi pominje u svojoj knjizi o Hazarima. Mislila sam o tome da je svako od nas jedno takvo drvo: što više rastemo uvis ka nebu, kroz vetrove i kišu ka Bogu, tim dublje moramo ponirati korenjem kroz blato i podzemne vode ka paklu. Sa tim mislima pročitala sam stranice koje mi je pružio Saracen zelenih očiju. Zapanjile su me i upitala sam s nevericom dr Muaviju otkuda mu.“

Milorad Pavić

Prethodne napomene

UZ DRUGO, REKONSTRUISANO
I DOPUNJENO IZDANJE

Sadašnji pisac ove knjige uverava čitaoca da neće morati da umre ako ju pročita, kao što je bio slučaj s njegovim prethodnikom, korisnikom izdanja *Hazarskog rečnika* iz 1691. godine kada je ova knjiga još imala svog prvog spisatelja. U vezi s tim izdanjem ovde će morati da se pruže neka obrazloženja, ali da to ne bi predugo trajalo leksikograf predlaže čitaocima jednu nagodbu. Sešće da piše ove napomene pre večere, a čitalac će uzeti da ih pročita posle obeda. Tako će glad pisca naterati da bude kratak, a sitom čitaocu uvod neće izgledati previše dug.

1. Istorijat „Hazarskog rečnika“

Događaj* obrađen u ovom leksikonu zbio se negde u VIII ili IX veku naše ere (ili je bilo više sličnih događaja) i u stručnoj literaturi taj se predmet obično naziva „hazarskom polemikom“▽. Hazari▽ su nezavisno i moćno pleme, ratnički i nomadski narod koji je u neizvesna vremena došao s Istoka, gonjen nekakvom vrelom tišinom, i u razdoblju od VII do X veka naseljavao kopno između dva mora: Kaspijskog i Crnog. Zna se da su vetrovi koji

* Pregled literature o Hazarima objavljen je u Njujorku (*The Khazars, a bibliography*, 1939); o istoriji Hazara u dva maha je davao monografije jedan Rus, M. I. Artamonov (Lenjingrad 1936. i 1962), a istoriju jevrejskih Hazara publikovao je u Prinstonu 1954. D. M. Dunlop.

su ih dognali bili vetrovi mužjaci, koji nikad ne nose kišu – vetrovi na kojima raste trava i oni je nose preko neba kao brade. Jedan pozni slovenski mitološki izvor pominje Kozije more, što bi se moglo shvatiti kao da je neko more imalo naziv Hazarskog mora, jer su Sloveni Hazare zvali Kozarima. Zna se takođe da su Hazari između dva mora osnovali moćno carstvo propovedajući nama danas nepoznatu veroispovest. Hazarske žene su posle smrti muževa poginulih u ratu dobijale po jastuk za čuvanje suza koje će proliti za ratnicima. Hazari su se objavili istoriji ušavši u ratove s Arapima, i sklopivši savez sa vizantijskim carem Heraklijem 627. godine, ali je njihovo poreklo ostalo nepoznato, kao što su iščezli i svi tragovi koji bi govorili pod kojim imenom i narodom Hazare treba danas tražiti. Za njima je ostalo jedno groblje na Dunavu, za koje se ne zna je li zbilja hazarsko, i jedna gomila ključeva koji su umesto drške nosili srebrni ili zlatni trorogi perper, pa Daubmanus✡ uzima da su ih lili Hazari. S istorijske pozornice Hazari su nestali zajedno sa svojom državom pošto se odigrala stvar o kojoj će ovde biti najviše reči – pošto su preobraćeni iz svoje prvobitne i nama danas nepoznate vere u jednu (opet se ne zna koju) od tri poznate veroispovesti onoga i ovoga vremena – hebrejsku, islamsku ili hrišćansku. Ubrzo posle preobraćenja, naime, usledio je raspad hazarskog carstva. Jedan od ruskih vojskovođa X veka, knez Svjatoslav, ne silazeći s konja pojeo je hazarsko carstvo kao jabuku. Hazarsku prestonicu na ušću Volge u Kaspijsko more Rusi su razorili 943. godine ne spavajući osam noći, a između 965. i 970. uništili su hazarsku državu. Očevici beleže da senke kuća hazarske prestonice još dugo nisu htele da se sruše pošto su same zgrade već davno bile uništene. Stajale su na vetru i u vodi Volge. Prema jednoj ruskoj hronici iz XII veka Oleg se već godine 1083. nazivao arhontom Hazarije, ali u to vreme, dakle u XII stoleću, na području negdašnje hazarske države već se nalazio drugi narod – Kumani. Materijalni ostaci hazarske kulture veoma su oskudni. Nikakvi natpisi, javni ili privatni, nisu otkriveni, nema traga hazarskim knjigama koje pominje Halevi✡, ni traga njihovom jeziku, iako Ćirilo† beleži da

su ispovedali veru na hazarskom. Jedina javna zgrada otkopana u Suvaru, na negdašnjem hazarskom području, po svoj prilici nije hazarska, nego bugarska. Ništa osobito nije nađeno ni prilikom istraživanja na mestu Sarkila, čak ni tragovi tamošnjeg utvrđenja, o kojem znamo da su ga za hazarske potrebe podigli Vizantinci. Posle propasti države, Hazari se jedva pominju. U X veku jedan od mađarskih starešina pozvao ih je da se nastane na njegovom području. Godine 1117. došli su neki Hazari u Kijev knezu Vladimiru Monomahu. U Presburgu se 1309. zabranjuje katolicima sklapanje braka s Hazarima i papa 1346. potvrđuje ovu odluku. To je gotovo sve.

Pomenuti čin preobraćenja, koji je bio odsudan po udes Hazara, tekao je na sledeći način. Hazarski vladar – kagan▽ – beleže drevne hronike, usnio je jedan san i zatražio tri filosofa sa raznih strana da mu taj san protumače. Stvar je bila od značaja po hazarsku državu utoliko što je kagan odlučio da sa svojim narodom pređe u veru onog mudraca čije tumačenje sna bude najprihvatljivije. Neki izvori tvrde da je kaganu tog dana, kad je doneo takvu odluku, umrla kosa na glavi i on je to znao, ali ga je nešto ipak gonilo da nastavi. Tako se u letnjoj rezidenciji kaganovoj nađoše jedan islamski, jedan jevrejski i jedan hrišćanski misionar, jedan derviš, jedan rabin i jedan monah. Svaki od njih dobio je od kagana na dar po nož izrađen od soli i oni zapodenuše raspravu. Stanovišta tri mudraca, njihovi sukobi zasnovani na polazištima tri različite vere, ličnosti i ishod „hazarske polemike“ izazvali su veliku radoznalost, silne oprečne sudove o događaju i njegovim posledicama, o pobednicima i pobeđenima u toj polemici i tokom vekova posvećivane su im bezbrojne rasprave u hebrejskoj, hrišćanskoj i islamskoj sredini, pa sve to traje do danas, kada Hazara već odavno nema. Negde u XVII veku zanimanje za hazarske stvari iznenada je obnovljeno i nepregledni materijal dotadašnjih hazarskih studija sistematizovan je i objavljen 1691. godine u Borusiji (Pruskoj). Proučeni su primerci troroge nomizme, imena sa starog prstenja, slike sa krčaga soli, diplomatske prepiske, portreti pisaca s kojih su iščitani svi naslovi

knjiga naslikani u pozadini, doušnički izveštaji, oporuke, glasovi crnomorskih papagaja za koje se smatralo da govore iščezli hazarski jezik, slikani prizori muziciranja (s kojih su dešifrovani muzički zapisi ucrtani na notnim sveskama) i čak jedna ljudska tetovirana koža, da se ne računa arhivski materijal vizantijskog, hebrejskog i arapskog porekla. Jednom reči, upotrebljeno je sve što je mašta čoveka XVII veka mogla pripitomiti i staviti u svoju službu. I sve se to našlo između korica jednog rečnika. Obrazloženje ovog interesovanja probuđenog u XVII veku, dakle hiljadu godina posle događaja, ostavio je jedan hroničar pod nejasnim rečenicama, koje glase: „Svak od nas svoju misao vodi pred sobom u šetnju kao majmuna na uzici. Kad čitaš, imaš uvek dva takva majmuna: jednog svojeg i jednog tuđeg. Ili, što je još gore, majmuna i hijenu. Pa gledaj šta ćeš kome dati da jede. Jer, hijena ne jede isto što i majmun…“

Bilo kako mu drago, štampar jednog poljskog rečnika, Joannes Daubmannus✡ (ili neki naslednik pod njegovim imenom), pomenute 1691. godine objavio je svod izvora o hazarskom pitanju u jedinom obliku podesnom da obuhvati sve to šareno štivo koje su oni sa perom u minđuši, što prave od usta mastionicu, gomilali i gubili vekovima. Delo je objavljeno u obliku rečnika o Hazarima pod naslovom *Lexicon Cosri*. Prema jednoj (hrišćanskoj) verziji, knjigu je izdavaču izdiktirao neki monah po imenu Teoktist Nikoljski[A], pošto je prethodno na ratištu između austrijske i turske vojske našao i napamet naučio građu o Hazarima različitog porekla. Tako se Daubmanusovo izdanje pojavilo podeljeno na tri rečnika: na zaseban glosar islamskih izvora o hazarskom pitanju, na alfabetar građe crpen iz hebrejskih spisa i predanja, dok je treći rečnik sastavljen na osnovu hrišćanskih vesti o hazarskom pitanju. To Daubmanusovo izdanje – rečnik rečnika o hazarskom carstvu, imalo je neobičnu sudbinu.

Između 500 primeraka ovog prvog rečnika o Hazarima Daubmanus je otisnuo i jedan primerak otrovnom štamparskom bojom. Uz ovaj otrovni primerak zatvoren pozlaćenom bravicom išao je i jedan kontrolni primerak istog leksikona sa srebrnom